

MAGYAR-ROMÁN SZEMLE.

SZERKESZTI: MOLDOVÁN GERGELY.

AZ OLÁH NYELV EREDETE*)

I.

Azon kezdem, hogy a magam-adta címnek helytelenségét mutatom ki. Én t. i. nem taglalom sem azt a nyelvet, a melyet Magyarországon, Romániában, Bukovinában és Besszarábiában beszélnek, annál kevésbé azt, a mely a mai oláh írók legnagyobb részének könyveiben társul élénk. Pl. oláh nyelv-e az, melyen Trebonian Laurjan ír az ő hírhedt Tentamen criticum-jában „Nu abère 'la face felicitate 'la, qui contentia 'la, pru a quella-à quelli qui volu so fia felici, nu abu de invetiare a addunare multu, vero a se contentare cu paucinu: Non satis facit felicitatem, sed contentus animus, quapropter qui felices esse volunt, non debent discere multa congerere, sed paucis contentos esse“ (Tentamen criticum in originem, derivationem et formam linguae romanae in utraque Dacia vigentis vulgo valachicae, Viennae, 1840. 292. lap). Vagy a miatyánk: „Patre nostrè qui esci in celi, sanctifice-se nome-teu; advenia regnu teu; fia voluntatea ta, assico in celo et in terra, pane nostra quotidiana da nobe adie; et remitte nobe debite nostre, assico et noi remittimu a debitori nostri; et nu ne induce in tentatione, vero ne libera de malu“ (57. l.) Bizonyára nem, mert ennek a nyelvnek ott van a kutfeje Laurian koponyájában, s nagy szerencséje az oláh irodalomnak, hogy csak egy pár korlátolt léleknek szolgált táplálékul.

Természetes tehát, hogy nem erről, hanem a beszélt, vagyis a népies oláh-nyelv eredetéről kell értekezni, s hogy

világosabban fejezzem ki magamat: a három oláh dialektus eredetéről.¹⁾

Mivel azonban nyelvészeti kérdés keretén belül lehetetlen tárgyálnom a részt, a nélkül hogy az egészet ne érintsem, s mivel abban a megállapodásban van az egész tudományos világ, hogy az oláh nyelv ép olyan sarjadéka a latinnak, mint az olasz dialektusok, mint Portugalliának, Spanyolországának, Franciaországának, Belgium délkeletének s java részben Svájeznak sok száz idiomája; akként kell tehát formuláznom tételtemet, hogy vizsgálom az új-latin nyelvek eredetét általában, részletesen pedig az oláh dialektusokét.

II.

Az eddigi kutatások szerint, a melyeknek helyességéhez ugyan sok szó férhet, a következő hat új-latin vagy román nyelv van: olasz,²⁾ francia, provánszál,³⁾ spanyol, portugál s oláh. Amde

¹⁾ A legnagyobb helytelenségnek tartom a „dákó-, macédo és istro-oláh“ elnevezéseket, mer ezek politikai e nem tudományos megjelölések; azonkívül meg nem is iga/ak. Én a következő földrajzi neveket ajánlom: északi (dákó) deli (macédo) s nyugati (istro) oláh dialektus.

²⁾ Ascoli tanulmányai (Archivio Glottologico. I. kötet.) a ladint kiválasztották az olasz dialektusok sorából s most már önálló, sajátos jellegű nyelvnek tekintik. Fölösztlik három különböző csoportra: keleten a triauli, melyet több mint 450 ezer ember beszél, kezdve Olaszországban a Tagliamentótól egész Görzig Ausztriában. Közepén van a ladin, melyet anyanyelvül vall több mint 90 ezer ember, Tirolnak is két pontja valamelyes távolságban az Etschtől. Nyugaton (a grigioni kantonban) találjuk a románcsó-t; közel 40 ezer ember beszéli.

³⁾ Sokan a katalaunit elkülönítik a prován-

*) Nyelv. Közlemények 1896. 3. füzet.

mennyi furesa vélemény látott napvilágot, mid a tudomány a mai eredményt összegezte! Tanulságul nem árt egyenlányat felsorolnunk.

Perion Joachim (De origine linguae gallicae et eius cum graeca cognatione dialogorum libri IV. Páris, 1555.) a francia nyelvet a görögből származtatta. Giambullari azt bizonyítgatta az olaszról, hogy az etruszk nyelvből ered, a mely — szerinte — az aráminak leánya, a khaldeusinak s a hébernek pedig testvére. És mivel ő abban a ritka szerencsében részesült, hogy „egy magas, sovány, hysszuhajú, barna“ örmény pappal megismerkedett, a ki megmondta neki, hogy Noe bárkája összeroncsolva ugyan, de azért mind e mai napig látható az örmény hegyeken, azt állítja hogy a római Janus a jainból támadt, a mi „az arámi és héber nyelvben bort jelent és no-ból, a mely hirest teszen, azaz hires a bor révén“. Ez nem lehetett más, mint Noe a szőlőültető, a ki Oenotriába, a bor hazájába jött el terjeszteni az arámi nyelvet s „dicsőségesen megfeneklett a Janiculumon.“

Guichardt István 1606-ban a következő könyvet adta ki Párisban: „Harmo-

száltól, de a benne levő sajtóságok nem elegendők arra, hogy ezt kötelezőnek fogadjuk el. Annál inkább elegendők, a miket Ascoli fődözött föl egy másik idiomában, mely a francia és a provánszál között áll; ezt franko-provánszálnek nevezik. Ime a bizonyítási mód, melylyel a kiváló nyelvtudós munkáját bevezeti (Arch. Glott. III. 61—62.): „Franko-provánszálnek hívom azt a nyelvtypust, a mely tartalmazza sajátos tulajdonságain kívül mindazon vonásokat, melyek részben közösek a francziában, másrészt pedig a provánszálban, s nem származnak valamelyes későbbi összeolvadásából azidegen elemeknek, hanem saját függetlenségének tanúi, s egyenlők azon sajtóságokkal, melyek elkülönítik a többi új-latin typosokat. Bár mindama dialektusok, melyekben a franko-provánszál jelleg megvan, még sok finom megkülönböztetésre szorulnak, valamint hogy a többi új-latin complexumok is: mégis, ha földrajzilag vizsgáljuk a kérdést, azok egy szakadatlan egészet képeznek. A franko-provánszál nyelvnek végső határait szigorúan megszabni utólagos tanulmányoknak feladata. »A franko-provánszál nyelv járja Franciaország délkeleti részén, Svájcban a genfi, Vaud és Neuchatel kantonban; a friburgi és a vallesi kanton nagyobb részében.

nie étymologique des langues, où se démontre, que toutes les langues sont descendues de l'hébraïque.“ Szerinte — és ezt a nézetet hány író vallotta! (pl. Casaubonus: „Deus huius linguae pater, Moses vero intepres erat“) — a héber nyelvet beszélte Adám a paradicsomban.

A múlt században az olasz Quadrio (Della storia e della ragione d'ogni poesia, Colonia, 1739.) azt hirdeti, hogy „a latin nyelvvel egyidőben született testvére az olasz, a pelazgoknak, oszkusoknak, görögöknek s talán a hébereknek is egykori nyelve... Valamint a nemteljes dolgok előbb támadnak a teljeseknél, e szerint közel jár a valóhoz, a ki azt állítja, hogy az egykori olasz nyelv előbb született, mint a művelt latin“. (I. 42.)

Voltaire gúnyosan emlegeti a keltomániában szenvedő philologusokat, a kik azt írják, hogy Adám, Éva és a kigyó breton nyelven beszéltek. Különbe a keltománia dühöng még ma is, mire elég bizonyítékot szolgáltatnak a következők: »La France, que sa magnanimité pousse aux quatre coins du monde pour porter secours à tout ce qui est faible, ne permettra pas qu'une littérature mère de la sienne languisse ou meure à ses côtés. On a dit du pélican qu'il nourrit ses petits avec son sang; on n'a pas dit que ces derniers se soient montrés ingrats pour cette générosité sans exemple. Je me trompe, il'y a un exemple, la langue celtique a nourri les langues de l'Europe et en particulier celle de la France du plus pur de son sang, il est impossible qu'on dise de la France ce qu'on n'a pas dit des petits de pelican, qu'elle a oublié sa mère!“ (Mémoires publiés par le Congrès celtique International, 1867.)

Minek szaporitsam a szót azokkal az írókkal, kik fennen hirdették az oláh irodalomban, hogy az oláh nyelv régibb Cicero nyelvénél!¹⁾ Csak az a sajnos, hogy még elegen vannak, a kik az effajta

¹⁾ Major Péter Lexicon-Budense (1825) ez. munkájában ezt taufítja: »Julius Caesar oláhlul beszélt katonáival. Az oláh nyelv a latinnak anyja.

nézeteknek ma is hívői s vakon esküszenek rá.

III.

Lépton-nyomon hangoztatják, hogy a román nyelvek a latinnak leány-nyelvei. Ez is afféle konvencionális elnevezés, mely a dolgok valódi állását csak eltakarja.

Ez a két kifejezés: „anya és leány” szükségképen két különböző individuálitást tételez föl, holott tényleg a dolog úgy áll, hogy az a nyelv, mely a másiktól sarjad, alapjából nem egyéb az eredetinel; azaz ugyan az a nyelv két különböző korszakban.

Egy kiváló német romanista azt írja, hogy mindaddig, míg a dialektus és a nyelv viszonya nincs kellőképp tisztázva, beszéljünk egyetlenegy román nyelvről, a mely számtalan dialektusban él. Suchier: *Gröbernek Grundriss der romanischen Philologie* című vállalatában, I. 561.).

Nagyon talpraesett Fuchs Ágostonnak¹⁾ megjegyzése: „Azon részek, melyekben a román nyelvek különbözni látszanak a latintól. már megvoltak abban, ha mindjárt mint a mag is.” Pl. Plautusban olvassuk: unus servus violentissimus; Cicerónál: cum uno gladiatore nequissimo; és Curtius Rufusnál: Alexander unum animal est. E mondatokban már meglegljük a román nyelvek határozatlan névelőjét.

Ovidiusnál találjuk: insistam fortimente — e helyett: fortiter, Catullusnál: obstinatamente perfer; Apulejusnál: incundamente respondit stb. Ime előzői az új-latin nyelvek ezernyi pl. olasz: fortimente, ostinatamente, giocondamente; fr: sainement; prov.: sanament; sp.: sanamente, stb. féle határozóinak, a melyet mind a mente ablativusi alaknak s a melléknévnek összetételei.

Minden latin íróban lépten-nyomon rábukkanunk az amasti (= amavisti, amastis (= amavistis) amarunt (= ama-

verunt)-féle összevont alakokra; mint mindenki észreveheti, megfelelőnek az olasz: amasti, amaste, amarono; a francia: aime, aimâtes, aimèrent; a spanyol: amaste, amasteis, amaron stb. formáknak.

A habero ige rendszerint nem járta segédigének. De ki nem őrzi annak, pl. Cicerónak eme mondataiban: „Ad meam fidem, quam habent spectatam iam et cognitam, confugiunt. — Nec scriptum habeo. — Eum autem emptum habebat. — De Caesâr . . . satis dictum habebat.”

Varrónál, Lucretiusnál s Vergiliusnál találkozunk a mihi névmásnak mi rövidítésével. Némely kifejezés, melyet pl. olaszosoknak hinnénk, megvan már a latinban. Plautusnál olvassuk: Ossa atque pellis sum (= son pelle e ossa; oláh: pele și os); Quod si sciret, esset alia oratio (= se lo sapesse, sarebbe un altro discorso); Non is sum, qui sum, nisi . . . (= non sono, chi sono, se non); Oleo tranquilliorum (= piu cheto dell'olio); Cicerónál: Digito coelum attingere (= toccare in ciel col dito); Petroniusnál: Lacte gallinaecum, si quaesieris, invenies (= ci troveresti, se lo cercassi, anche il latte di gallina; oláh: (= lapte de pasere); Nondum recepit ultimam manum (= non ha ancor avuto l'ultima mano) stb²⁾.

Nekünk tehát a román nyelveket úgy kell tekintenünk, mint a beszélt latin nyelv folytatásait, mint a lingua rustica modern alakjait, melyek maradandóbban hirdetik Róma diésőségét minden győzelménél, hódításánál s emlékeinél. A román népek tehát latinul beszélnek; anyanyelvük a népies latinnak egy egy dialektusa, a mely dialektussal az idők folyamán történelmi nemzetekké váltak. Ezzel nem azt akarom mondani, hogy a román nyelvek lassu átváltozások révén támadtak a latinból, a mi normális időben megeshetett volna. A latin abban a küzdelemben, melyet győzelemmel vívott meg az idegenekkel, kikre

¹⁾ Die romanischen Sprachen in ihrem Verhältnisse zum Lateinischen-Hall, 1859. 3. 1.

²⁾ L. Morandi: Origine della lingua italiana, Città di Castello, 1894. VII. kiadás.

rőrészakolta magát, sok tekintetben, kivált a kiejtésben volt kénytelen.¹⁾ Azonkívül a maga természetes fejlődése is többé-kevésbé változást szenvedett a politikai, vallási és társadalmi átalakulások folytán.

IV.

Bizonyára hosszú harezokat kellett folytatnia mindenfelé a latinnak a leigázott népek nyelveivel, de kivált ott, a hol Róma hatalmát kevésbé érezték, vagy a hol a régi anyanyelv²⁾ nem segítette elő a latinnak gyorsabb győzelmét, mert az természetes, hogy az eredeti szó kisebb ellenállást fejtett ki a neki megfelelő latinnal szemben, ha valamennyire is hasonlított hozzá. A hol az ellenállás és a nyelvkülönbség erősebb volt, a latinizálás is lassabb árnyokban haladt. Aulus Gellius (Noctes Atticae, XI. könyv, 7. fej.) nyomán igazolhatjuk, hogy Kr. u. a II. században a két Galliában és Etruriában beszéltek még az eredeti idiómát. Az is bizonyos, hogy a latin végre annyira magában temette azokat, hogy pl. a modern francia nyelv alig husz és egynéhány kelta szót ismer, s hogy a toszkánai dialektusokban épen csak egy-két etruszk elemet találunk, pl. *clan* (fiú), *verse* (tűz), *gapos* (szekér), *damnos* (ló) stb.

Valamennyi román nyelv, kevés kivétellel, megőrizte a hangsúlyt ugyan-

¹⁾ Scipione Maffei azt állítja a: olaszról: „Dialektusaink úgy képződtek, hogy a legrégebb időkben már különbözőképen ejtették s beszéltek népiesen a latint; ez a különbség ama nyelveknek szelleméből támadt, melyek a latint megelőzték“. (Verona Illustrata, Milano, 1825—26. I. 27. v. 5. II. 540—41.) „On peut dire que le français est au fond du latin prononcé par des celtes“. (E. Littré: Histoire de la langue française, Paris, 1882. I. 263.) — A régi umber nyelv s a modern umbro-római dialektusok hangtani viszonyára v. ö. Caix: Osservazioni sul vocalismo italiano. Florenca, 1876.

²⁾ Körülbelül bizonyos, hogy a leigázott nemzetek legnagyobb része árja eredetű volt, tehát egy nyelvcsaládból való a latinnal. De nem valamennyi; az iberek pl. nem voltak árják s némelyek szerint a baszk nyelv iber származású, de az is lassankint romanizálódik a spanyol és francia befolyás alatt.

azon szótagon, a hol azt a latinban találjuk.

Valamennyi csak romjait tartotta fenn a latin eseteknek s nagyobb teret engedett a praepositíóknak, melyeknek használata a klasszikusoknál is itt-ott járta, pl. Plautus: *ad cornificem dabo*, e helyett: *cornifici dabo*; Ovidius: *de duro ferro actas* = *ex duro ferro actas* stb. stb.³⁾

Valamennyi elvesztette a semleges nemet, a moly amugy is csupán a nominativusban és az accusativusban különbözött. A klasszikusok is szolgáltattak erre példát: *commentarium* és *commentarius*, *nuntium* és *nuntius*, *calamistrum* és *calamister* stb.

Valamennyi teremtett az unus ille szókból határozatlan és határozott nevelőt,⁴⁾ a minek nyomát már a régi latin írókban is találjuk. Valamennyiben a mente-féle határozó alak kapott lábra az -e és -ter (*sane*, *fortiter*) helyett; ennek magvát is felfödözzük a klasszikusokban.

Valamennyiből hiányzik az amor-féle passivumi alak, mert az -r hang el-esése után összetévesztették az act. amoval; azért az esse és a mult participium összetételéhez folyamodtak a passivum kifejezésére. Erre is találunk esetet a régi kor íróinál, pl. Caesar: *Gallia est omnis divisa in partes tres, e* helyett: *dividitur*. Mivel pedig a futurum: *amabo*, *tacebo*, *dicam* formái összekeveredtek az imperfectum *amabam*, s a presens *conjectivus dicam* alakjaival, valamennyi román nyelv a jövő idő kifejezésére a ha-

³⁾ A provánszál s a régi francia nyelv a XIV. század végéig kétféle nominativusi alakot ismert (v. ö. Littré id. művét); -a sopraselvai latinban ma is él a latin -s nominativusi alak (Ascoli: Arch. Glott. VII. 407. 426.) Az olaszban előfordul mint nominativus *ladro* és *ladrone* (= *latro* — *latronem*), *moglie* és *mogliera* (= *mulier* — *mulierem*), *sarto* és *sartore* (= *sartor* — *sartorem*), stb. (V. ö. Diez: Grammatik der romanischen Sprachen; Ascoli: Arch. Glott. II. 416—433.)

⁴⁾ A baleári katalauniban az *ipse* vált határozott névelővé; s sardíniai dialektusokban az egyes számban a *su* és *sa*, a többesben pedig a *soe* és *sas* alak járatos.

beo igo és az infinitivus összetételével él. E szerint amaro + habeból lett az olaszban: amar + hao, amar + ho formákon át amerò; a spanyolban: amarò = amar + he; a portugálban: amarei = amar + hei; provánsz.: amarai = amar + ai; a francziában: aimerai = amer + ai.¹⁾

Valamennyiből hiányzik a mértékes verselés; e helyett azonban teremtették a hangsúlyost, melynek nyomaít a régi saturniusi versekben találjuk.²⁾ Erről tanuskodnak Marius Victoriushnak következő szavai: „Metro quid videtur esse consimile? — Rhythmus. — Rhythmus quid est? — Verborum modulata compositio, non metria ratione, sed numerosa scansione ad iudicium aurium examinata, ut puto veluti sunt cantica poetarum vulgariorum.”³⁾

Még a rím is előkerül itt-ott a klasszikus költőknél, pl.:

„Non satis est pulchra esse poemata;
[dulcia sunt,
Et quocumque volent animum auditoris
[agunto.”
(Hor.: Epist. II.)

„Quot coelum stellas, tot habet tua
[Roma puellas.”
(Ovid.: Ars. am. I.)

Azaz a román nyelvek csak a fejlődés fokában különböznek a népies latintól, de sem a kereszténység, sem a népvándorlás és kereskedelem vagy a más népekkel való érintkezés és verkereszteződés nem vetköztette ki őket eredeti jellegükből, vagy csaknagyon kis részben. Leginkább szótári változást idézett elő bennük, grammatikájuk java része azonban latin maradt.

A kereszténység a domust lefoglalta az „isten házának“ elnevezésére a

¹⁾ Amaro, amaraggio, amarajo, stb. alakokra bukkanunk a régi olasz írókban s több mai dialektusban.

²⁾ V. ö. Zambaldi: *Metrica graeca e latina*, Turin, 1892. 243—44. I.

³⁾ V. ö. Rajna: *Le origini dell' Epopea francese*, Flórencz, 1884f 513—14. I.

verbumot pedig vagy magára az „isten“ szóra, avagy pedig az ő „igéjére.”⁴⁾

A népvándorlás, egy esomó germán, arab s görög elemet vitt be a nyugati román nyelvekbe. Az oláh (szláv, magyar, török stb. elemein kívül) s az Itália déli részén beszélt dialektusok görög szavakat ismernek nagyobb számmal, a spanyol és portugál viszont arabot.⁴⁾ A francziában körülbelül 450 ro rug a germán elemek száma, az olaszban 140-re, a spanyolban és portugálban 50-re, az oláhban levők pedig, úgy látszik egytől-egyik az erdélyi szászok s a bánási németek révén kerültek be. Ez elemekkel egyetemben néhány képző is jutott a román nyelvekbe: -aldo, -ardo, -lingo (-ingo, engo), pl. testardo, casalingo, Martinengo stb.; aztán: -essa, -ismo, -ista pl. leonessa, giudaismo, unanista stb.stb.

Müller Miksa: *Über deutsche Schatirung romanischer Worte* ez. cikkében úgy nyilatkozott, hogy a román nyelvek a germán népek kiejtése; azaz annak a latinak szülőttei, melyet a germánok tanultak meg. Később miután Littre kimutatta a vélemény tarthatatlanságát. Ujabb felolvasásaiban (VI.) régi állítását nagy részében visszavonta.

E vitának biztos eredményei röviden a következők: két vagy több rokonértelmű latin szó közül a barbárok azt foglalták le, melyben némi hasonlóságot

⁴⁾ Sardiniában járja a domu és domo „ház“ jelentésben: Toszkanában itt-ott még a verbo eredeti jelentésben, a mi azonban, úgy látszik, későbbi irodalmi hatás. A latinban él még a vierf (= verbum), verva (= verba). [V. ö. Ascoli: *Arch. Glott. I. 127. 172.*] Az oláh vorbă (= szó) és vorbesc (= beszélek) a régi nyelv tanúsága szerint a XVI—XVII. században így hangzott: voroavă és vorovesc. Arad s Bihar megyében tudtommal ma is használják. Nyilvánvaló, hogy itt a szláv govoriti (veszél) alak befolyását kell látnunk a vorbă-ra, azaz egy vorbi + govoriti elegyedést kell föltételeznünk. Az oláhban tehát az eredeti forma, mely a latin verbum-on alapszik s a kereszténység révén („In principio erat verbum“) került az oláhba, ámde a szláv govoriti szótól szenvedett változást.

⁵⁾ Dozy és Engelmann: *Glossaire des mots espagnols et portuguais dérivés de l'arabe*, Leyde 1869.

érezte eredeti szavukhoz, pl. a latinban a „tűz“ fogalmát kótféleképen lehet kifejezni: focus és ignis. Az első csak azért maradt meg mert közel állott a germán feuer és funkeln szókhoz. (V. ö. oláh: foc). A „nagy“-ra volt magnus és grandis; az utóbbi maradt meg, mert a grosshoz jobban hasonlított. (V. ö. olasz: grosso, oláh: gros). A laxare és sinere közül az előbbinek adtak polgárjogot. (V. ö. ófn. lázan, gót: letan, ujfn. lassen; oláh: lăsare).

Kétségtelen, úgy egyes hangtani jelenségeket meg se lehetne magyarázni, ha a germán befolyást megfontoláson kívül hagyjuk, pl. a francia haut és hurler (ófr. huller) szókat, melyek a latin altus- és ululare-ból származnak, nem lehetne elemeznünk, ha a germán hoch és heulen szóknak aspiratáit nem vesszük számba.

Caix¹⁾ eme kritériumok figyelembevételét ajánlja: 1) a latin szóalak teljesen fölszivja a germánt, pl. a gót sada,

haban, raihta, arján tökéletesen beolvasdattak a velők egyértékes és egybeolvó latin szókba, azért tehát így ejtették: sazio vagy satollo, avere, retto, arare; 2) a latin szóalak módosult a germán kiejtéshez, pl. a toszkánai sdraiarisi s az umbriai strajasse a latin. sternere s a gót stranjan összetétele; az irod. olasz sparagnare s a lombardiai sparà a latin parcere s az ófn. sparôn sarjadékai; irod. olasz: leccare a lat. lingere, lingurire és az ófn. lecchôn eredménye; irod. olasz rubare a lat. rapere s az ófn. roubônól támadt; irod. olasz senno a lat. sensus s az ófn. sin elemek szülötte stb.; 3) két szó összekeveredése egy harmadikat hozott létre, mely mindkét szülő bélyegét magán viseli, pl. irod. olasz quiderdone az ófn. widarlôn s a lat. donum (középkori lat. widerdonum) összetétele.

(Vége köv.)

Dr. Alexi György.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

MÁTYÁS KIRÁLY KELETI POLITIKÁJA ÉS AZ OLÁH VAJDASÁGOK.

Hunyadi János halála után egy pár évnvi időköz mulva fia, Mátyás lépett Magyarország trónjára. Az ő uralkodása alatt is sikerrel folytatja a török a Balkán-államok teljes és végleges leigázását. Mátyás azonban nem követte atyja példáját. Támadó hadjáratra nem gondolt s csakis a szükség által provokált védelmi háborukra szorítkozott. Hogy miért tette ezt, igen érdekesen magyarázza meg egy levelében, melylyel a pápának e miatt tett szemrehányásaira felel: „Középszerű erőtlő nagy dolgokat nem várhatni. Parányi külső segítséggel a sereget nem vihetni át a Balkánon és Rhodopén a Feketetengerhez s ha erőmet meghaladó válalatba bocsátkoznám,

feddést érdemelnék; mert a balkövetkezmény nem csak engem érne, hanem az egész kereszténységet is. Fellepésem a rendelkezésem alatt álló eszközökhöz van mérve.“

Mátyás király tudta, hogy atyja támadó hadjáratának sikertelenségét nemcsak az európai fejedelmek hanyagsága s a Balkánnépek megbízhatatlan magatartása okozta, hanem a magyar politikai és katonai szervezet fogyatkozása is. Politikájának czélja volt: a magyar honvédelmi rendszer reformja, a mely egyuttal maga után vonta volna az egész állami szervezet reformját s Mátyás hadvezéri esze átlátta, hogy a töröknek főereje kitünő gyalogságában van s hogy e gyalogság ellen a maga banderiális lovaságát sikerrel nem használhatja. Ál-

¹⁾ „Saggio sulla storia della lingua e dei dialetti d' Italia“, Parma, 1872.

landó gyalogságra volt szüksége szemben a török állandó gyorsasággal. Ezért szervezte a maga fekete hadseregét Giskra eseli martalócaiból, kik a középkor legkitünőbb gyalogságához tartoztak. Állandó hadsereget akart tobát Mátyás teremteni. De ehöz alkalmas emberek és nagyon sok pénz kellett. „Mátyás — mint írja Salamon Ferencz — nem annyira a hussziták elleni vakbuzgalomból foglalta el Csehország melléktartományait, mint inkább azon számításból, hogy hadserege nélkülözhetetlen elemének, a gyalogságnak megszerezze az ujonczozás ki nem apadó forrását. Ezt csak azért nem veszik észre, mivel Csehországnak ezenkívül más előnyei is voltak gazdag városaiban és bányáiban . . . . Magyarországon iparos városok, a királyi kincstárnak ezen főgazdagítói se nagyok, se számosak nem voltak s kevés köztök az aránylag gazdagnak nevezhető is. Mátyás Ausztria, Morvaország és Szilézia megszerzésével az adóalapot rendkívül kiszélesítette . . . Itthon pedig a nemesiséget minduntalan felmentvén a fölkelési kötelezettség alól az adót tetemesen felebb emelte. Elkezdődött, mint Franciaországban a rendes adózás.“

Mátyás politikájának vezérelve tehát ez volt: Magyarország egymagában úgy pénzügyileg, mint katonailag gyöngye a török hatalom megtörésére. Erős lesz azonban, ha Ausztria, Morva, Szilézia és Csehország egy korona alatt való egyesítésével átalakul egy nagy birodalomná. Mátyás birodalma körülbelül az akart lenni területére és nagy hatalmi helyzetére nézve, mint a mai osztrák-magyar monarchia. Mátyás ismeri fel tehát azt a politikai szükségességet, hogy Magyarország csak Ausztriával egyesülten maradhat fenn mint irányadó tényező az európai politikában. Ez a felismert igazság az, mely aztán nem a Mátyás szellemében magyarázva és alkalmazva, I. Ferdinánddal Szapolyai János nemzeti királysága ellenében a Habsburg-családot hozza Magyarország trónjára.

Tévednénk azonban, ha azt hinnők, hogy Mátyás támadólag sohasem lépett

volna föl a török ellen és nem fojtott volna ki annyi buzgalmat és erélyt, a mennyit politikájának fennebb kifejtött vezérolveit ismerve, tőle jogosan meglohotott várni. Mátyás támadott is, de csak annyiban, a mennyiben a támadást a sikeres védelem feltétlenül megkívánta. Olyan nagy támadó háborút, minőket atyja viselt azzal a ezállal, hogy a törököt visszaszorítsa a Balkán mögé, vagy éppen kiűzze Európából, egyet sem folytatótt. Megelégedett azzal, hogy a törököt távol tartsa a Duna vonalától.

Ez a szempont volt irányadó Mátyás király politikájában szemben a havasalföldi vajdákkal is.

Hunyadi Jánost a rigómozei ütközetben Dán vajda elárulta. Hunyadi ezért letette a trónról és büntetésből nem hasonnevű fiát, hanem III. Vládót tette vajdává ugyancsak a Dánestiek családjából. Ezt a III. Vládót Hunyadi annyira hű emberének tartotta, hogy mikor Nándorfehérvár felmentésére indult, még az Erdélyre való képviselést is rábizta. „Minél előbb indítsák el harcsoikat hozzá, ki már a török előtt áll — írja Kevé-ről a hét szász széknek — otthon ne féljenek a töröktől, mert meghagyta Vlád vajdának, hogy védelmökre folyton vigyázzon.“ Alig hunyja be azonban szeméit Hunyadi János, a Dánestiek nagy pártfogója, a Drakulesti II. Vládnak (ki Hunyadit a várnai ütközet után elfogatta) fia, IV. Vlád vagyis Tzepes vajda „török segedelemmel Havaselföldre csap, a vajdát (III. Vládót) elfogja, lenyakaztatja s egész nemzetségét kiirtandó, az ifjabb Dánt, Dánt, IV. Dán fiát, ki már Hunyadi által atyai örökségétől meg volt fosztva, temetési szertartással előreásott sírjához viteti és itt elveszteti; így a vajdaságba helyezteti.“

Ez a IV. Vlád vagy Tzepes vajda a legtipikusabb alakja a régi oláh vajdáknak. E fejezet bevezető soraiban azt a kérdést vetettük fel, hogy ez időben az oláh vajdaságoknak állami szerkezete

¹⁾ Teleki: A Hunyadiak kora, III-ik kötet 74. lap.

nyújtotta-e elég biztosítékát a román nép számára a kulturális haladásnak? E kérdésre a legplasztikusabb felelet Tzepes vajda egyénisége és uralkodásának tényei, azért tekát nem nem lesz felesleges egy kissé egyéniséggel és uralkodásával részletesebben foglalkozni.

Atyja, II. Vlád Hunyadi elől a törökök közé szaladt. Ő maga pedig ennek következtében a török hadsereg légkörében nőtt fel, mert hiszen tizenegy esztendeig mint katoná szolgált a szultánt. Mindaz a kegyetlenség és az az embertelen zsarnokság, melyet ez idő alatt alkalmá volt látni és tapasztalni, meggyült embertelen szörnyüségessé lelkében és mihelyt a hatalmat kezébe kerithette, azonnal szabad folyást engedett annak. Embertelenebb hóhér még trónon sohasem ült, mint ez a vadállat.

De ne hogy azt mondják hogy csak a magyar elfogultsága és gyűlölete szől belőlem, mikor o vajda egyéniségét tetteivel elemzem egy román tankönyv szavait idézem: »Vlád — irja Tocilescu¹⁾ — Dracul Vlad-nak a fia, a legkegyetlenebb ember, ki csak valaha élt Oláhországban. Ha csak felét is hiszszük, a mit róla mondanak, elég arra, hogy megremüljünk embertelen tetteitől, attól a hidegvértől és vad vérszomjuságtól, melylyel az embereket karóba huzatta, elégettette és megsüttette. Mihelyt a trónra lépett, azonnal egy lándzsás csapatot szervezett, melynek feladata volt őt őrizni, s megkezdte a legnagyobb kegyetlenség elkövetését. Azokat a boérokat kikeről azt hitte, hogy nem barátjai, feleségeikkel és gyermekeikkel együtt összehivatta és mikor mindnyájan együtt voltak, kivétel nélkül lemészároltatta, még csak szolgálknak sem kegyelmezve. Ötszáz boért és kerületi tisztviselőt öletett meg csak azért, mert nem tudták megmondani a kerületükben levő lakosság számát. A meggyilkolt boéroknak falvait és birtokait testörző katonáinak adományozta, boérokká tévén így őket. A kolodusokat és a foglalkozás nélkül való

egyénokat összegyűjtötte s miután étellel és itallal megvendégeltette, mindnyájukat tűzbe dobatta. A legesekélyebb lopást is karóba huzással büntötte s ily módon csakhamar mintegy 1000 embert öletett meg. Rövid idő múlva o miatt oly közbiztonság lett az országban, hogy a leggazdagabb utas is podgyászát az utcán hagyhatta, mert nem mert senki sem hozzányúlani. Ily módon mintegy 20.000 férfit, asszonyt és gyermeket öletett meg, karóba huzatván ezeknek legtöbbjét. Ezért nevezték el aztán Tzepesnek (Karós) is. A boérok közül egy Albu cel Mare nevezetű feltámadt ellene. Ezt legyőzván, elfogatta s családjá összes tagjaival együtt darabokra vagdaltatta. Miután ily módon biztosította uralkodását, bétört Erdélybe. Feldúlta a Barezaságot, Fogarast és Omlást, hamuvá égetvén a falvakat és kolostorokat. Felégettette Brassó külvárosait is és egy templom előtt a szászok közül igen sokat karóba huzatott, nyugodtan reggelizvén a karóba huzottak jajkiáltásai és nyögései között.

„Mondják, hogy egy izben összeszedett mintegy 400 magyar és szász gyermeket, kiket szüleik, azért hoztak az országba, hogy megtanulván a román nyelvet, segítségükre legyenek a kereskedésben; ezeket valami fészerbe záratta s azt rájuk gyujtatta, hogy azok ily módon mindnyájan odaégték. Aztán összefogdosztatott az Erdélyből Braila felé árukkal menő kereskedők közül mintegy 600-at s azokat mind karóba huzatta. Egy cigányt, a ki valamit ellopott, beletétegett egy kazánba és forró zsirban megfőzette s mikor megfőtt, odaadta azon társainak, kik érette hozzá könyörögni jöttek, hogy egyék meg. Egy öreget, ki azt mondotta, hogyan nem találja kiállhatatlannak a húzt, midőn a meleg napon a karóba huzott holttestek között járkal? — egy rendkívül magas karóba huzatott, hogy szaga ne legyen érezhető. Egy izben egy pap a templomban azt mondotta: nagy véték, ha valaki valamit, a mi nem az övé, elveszen s azután nem adja vissza. A papot magához hivatta s eleibe az asztalra kenyérszeleteket tett s mikor a pap egyet

¹⁾ Tocilescu: Istoria româna. 48. és köv. lapok.

megevott, azt kérdezte: igaz-e, hogy azt mondotta, hogy vétetek, ha valaki valami olyant, mi nem az övő, elveszen és aztán nem adja vissza? A pap erre azt felelte: igaz. — No hát, te elvettél egy darab kenyeret, a mi nem a tied. Add vissza! — A papot ezért karóba húzatta. Egy alkalommal a török szultán küldötteinek esalmiját — miután azt előtte nem akarták levenni, azt mondván, hogy így a szokás a törököknél — fejükhöz szegezette. Ha egy törököt megfoghatott, iszonyu kínzásokkal végeztette ki. Lábaikat levágatta, megnyúzatta s izmaikat behintette sóval.“

A török megeléglővén a vajda gonoszságait, Hamza basát egy Katabolinosz nevű görög tolmács társaságában ellene küldötte, hogy esellel is fogják meg s vigyék élve Konstantinápolyba. A esel nem sikerült. Vlád Hamza basát Katabolinosszal és embereivel együtt elfogta. Azután átment a Dunán s az ott táborozó törököket megverte s közülök mintegy 25 ezret elfogott. Mind a 25.000 embert, miután orrukat és füleiket levágatta, szép sorban karóba húzatta. Középen a legmagasabb karóra Hamza basát húzatta, vörös köpenybe öltöztetve, melléje alacsonyabbra pedig a görög tolmácsot.

A szultán hírét hallva ez embertelen szörnyüségnek, maga ment Vlád ellen. Mikor az elégedetlen boérok meghallották a török szultán közeledését, Tirgovisten gyűlést tartottak s elhatározták, hogy helyébe testvérét, Radut fogják a vajdai székbe ültetni. „Mikor azonban husvét napja vala — írja egy román krónikás — és valamennyi városi lakos a lakoma mellett ült, a fiatalok pedig hórát táncoltak odakünn, hir nélkül összefogdostatta őket. Az öregebbeket mind karóba húzatta, körülvevén így velök a várost, az ifjabbakat pedig feleségeikkel és leányaikkal együtt, úgy a mint voltak. husvéti ünnepi köntöseikben elvitette Poenariba s ott a vár sánczain mindaddig dolgoztatta, míg a ruha róluk le nem szakadt s mindnyújan meztelenek nem maradtak“.

A török szultán hadseregét Tzopes vajda ellen indította. Mikor a Dunán átkelve, Brailához körülbelül egy órajárásnyira meglátta a 25.000 törököt karóba húzva — egy egész erdőt — mogborzadt e hallatlan kegyetlenségtől s elhatározta, hogy addig nem nyugszik, míg Tzopest trónjától meg nem fosztja. Tzopes vitőül küzdött, de miután több esatában megverték s leghivebbemberei is elhagyták, Erdélybe menekült azzal az elhatározással, hogy Mátyás királynál keres pártfogást. De alig tetto lábát magyar földre, már is áruláson törte fejét, Rezsinarról a következő levelet küldvén a szultánnak: „Ozmánok nagy uralkodója, én Jón, az oláhok vajdája, a te rabszolgád alázatosan bocsánatodért esdeklek mindazért, a mit ellened és országod ellen vétettem. Könyörüljön rajtam a te kegyelmességed s engedje követeket küldenem te hozzád. Én igen jól ismerem Erdélyt s egész Magyarországot. Ha felségednek úgy tetszik, bűneim bocsánatjául kezedbe adhatom egész Erdélyt; és ha ez egyszer kezedben van, könnyen meghódíthatod egész Magyarországot stb.“ E levél Mátyás király kezébe került. Mátyás emiatt elfogatta és Budán a Zsigmond-toronyba záratta.

Tzopes utóda, Radu is meghódolt Mátyásnak. Radu uralkodása viszontagságos volt. Stefan cel mare moldovai vajdával állandó hadilábon állott. Trónjától ugyancsak ez a Stefan cel mare vajda fosztotta meg, kinek szándéka volt Havaselfölde trónját is elfoglalni. Mátyás, hogy ezt megakadályozza, szabadon bocsájtotta Tzopes vajdát, ki ekkor magyar segítséggel másodszer is trónra lépett. Most már felhagyott a kegyetlenkedésekkel.

Nehogy azt gondoljuk, hogy Tzopes vajda a maga szörnyü kegyetlenségeivel egyedül áll az oláh vajdák között. Majdnem mindenik vajda hasonlít hozzá, sőt némelyik talán még utól is éri. Hogy minő volt az a nemzeti kormányzat, melynek hivatása lett volna a románságot e korban a civilizáció útján előbbre vezetni, még idézek egy-két példát. Tzopes vajda

halála után körülbelől 12 évvel második fia, Mihnea cel rou (a rossz Mihnea) néven emlegetik. Jellemzéseiül egy népszerű történeti tanulmány írójának szavait használom: „Ebben az országban nagyon sok bűnt követtek el uralomvágyból, de ezek közül talán egyet sem lehet összehasonlítani azokkal, melyeket Mihnea vajda elkövetett. Nem voltak oly brutálisok, mint a Tzepései, de ha lehetséges, még szörnyűbbek, mert fájdalmasabbak, hosszantartóbbak és válogatottabbak voltak. Az összes krónikások kivétel nélkül arról tudósítanak, hogy a boérokkel a legbarbárabbul bánt. Egyiket kettévágatta, a másikat felakasztatta, a harmadikat vízbe fojtatta, a negyediket megcsonkította; a legtöbbnek pedig orrát, fülét, ajakát vágatta le. A kegyvesztett boéroknak feleségeit, leányait, ha ezek szépek voltak, kivétel nélkül megbecestelenítette. Sőt egyet, a kinél a násznagyi tisztet ő teljesítette, a menyegző éjszakáján rabolta ott el s miután megbecestelenítette, megölette. Egy ízben ebédre hívta az összes boérokat. Az ebéd végén olyan piláfort táltak fel, melyben a rizs közé apró éles gyöngyök voltak keverve, úgy hogy a gyöngyök evésközben megsértették a vendégek fogait s iszonyu fájdalmat okoztak nekik. A meggyilkoltaknak, a megcsonkítottaknak s a megbecestelenítetteknek vagyouát lefoglaltatta s kiosztotta azon

boérok és szolgák között, kik hűséggel és vak engedelnességgel szolgáltak.)

Constantin Negruzzinak, a modern román irodalom egyik legkiválóbb prózaírójának van egy „Fragmente istorice” című műve s ennek egyik darabja „Alexandru Lapusnénu” címet visel, melyet mint a román próza igazi gyöngyét jóformán minden iskolai olvasókönyvben megtalálunk. Ebben elbeszéli Negruzzi, hogy egy ízben Alexandru Lapusnénu vajdát felesége Ruxanda arra kérte, hogy hagyjon fel istentelen öldökléseivel, mert neki az e miatt való félelemtől nincsen nyugta. A vajda megígérte, hogy majd olyat tesz, a mi feleségét ki fogja gyógyítani e félelemből.

„Az ebéd órája közelegvén, a boérok kezdettek lóháton megérkezni, magával hozván mindenik két vagy három szolgát Észrevették azonban, hogy az udvar telve van fegyveres zsoldosokkal s a kapuval szemben négy ágyu van felállítva, — de azt hitték, hogy ezek csak a vendégségek alkalmával szokásos üdvölvésekért vannak ott. Lehetséges, hogy némelyek eselvetést gyanítottak, de nem térhettek többé vissza, mert a kapunál álló őröknek szigoruan meg volt parancsolva, hogy ne bocsássanak ki senkit.

Dr. Jancsó Benedek.

(Vége köv.)

ROMÁN SZOKÁSOK.

A virrasztás és temetkezés (Priveghiu! și inmormântarea)

Mihelyt az ember kiadta utolsó lehelletét, azonnal megmossák és legjobb ruhájába öltöztetik fel. Ha házas volt azon ruhát adják fel rája, a melyben az esküvőnél volt, ha pedig fiatal legény vagy leány, akkor legszebb ruhákkal díszítetnek fel s virágból vagy repkényből font koszorukat raknak rájuk. A test hosszában egy kék gyapju madzag van elhelyezve. Lábai más madzaggal kötvék

meg, a mely elvételik, midőn a koporsó fedelét reája helyezik, hogy így a halott akadálytalanul átmelessen a más világba. Hasonlóan a test hosszába még egy botot is helyeznek el, melynek egyik hasított végén egy krajezár van téve, a melylyel kifizethesse a vámot, a bottal pedig megtámaszkodhassék hosszú útjában. A halottra a házban szőtt vászondarabot tesznek szemfödél gyanánt, a mely *urdi-*

*) N. D. Popescu: Istoria unei dinastii (Basarabii) Calendaru pentru toți. 1892. 39—40. lap.

car, fatiol (fátyol), vagy *giulgiu* (gyoles)-nak neveztetik.

A temetkezésig, a halott rokonai, még pedig a férfiak hajdan fővel, a nők pedig szétszórt hajjal járnak; a temetkezést megelőző két ostván pedig a halottnál megtartatik az ugynevezett virrasztás — *priveghiu*.

A virrasztóba falubeliek gyülekeznek, a kiket itallal és étellel vendégszolgálnak meg, a virrasztást — *privegherea* nevetéssel és tréfákkal töltvén el. Nevetségesebb-nél nevetségesebb játékokat üznek, mint: *cristei, for, scroafă, limba de clopot, palma furată, baba oarbă* stb. némelykor pedig testgyakorlati játékok is párosulnak, mint: *ciurul, moara* és mások, úgy hogy ilyenkor a legszomorubbak sem tudnak ellenállani a nevetésnek.

Mielőtt a gyászmenet elindulna, kiszosztatik a pomana vagy *pausul* (a halott lelki üdvéért adott kalács stb.). — A falu előkelőbbjei egy egy kártyust, a többiek egy-egy csuprot, kalácsot és kis viaszgyertyát kapnak. A gyermekek közt 99 kis kalácsot — *colăcei* (covrigi — perecz forma) és egy-egy krajczár osztatik ki, azon okból, hogy 99 vámon kell a halottnak keresztül mennie.

A bocetelek — a megsiratás a halottal rokon nők által történik meg, a melyek részben a halott erényeire, — részben a szomorú és nyomorult állapotra, a melyben a családot hagyja, vonatkoznak; például:

Römân garduri ne'ngrădite

Și fete neînpletite.

Römân boi neînjugăți

Și feciori neînsurați.

(Bekerítetlen sővény kerítésok

És befónatlan lányok maradnak.

Igázatlan ökrök

És nőtlen legények maradnak.)

Ha a halott fiatal legény vagy leány, akkor a hajdon leányok közül némelyek a halott házának ablakainál naponta háromszor siratják meg, reggel, délben és este, és mindannyiszor szétszórt hajjal, mely a háton csüng le. — Ezen élénkeltetés = megsiratás ismétlődik akkor is, midőn sírjához kísérik. A halottat

szekéren viszik, és ha fiatal és jó módú volt, akkor négy ökröt fognak a szekérhez, szarvaikon kalácesal és fenyőfa gallyal, nyakukon esengettyükkel. — A legények és lányok a fejfájánál magas fenyőfákat szurnak be a földbe, melynek ágai közt pántlikák csüngnek, s a melyet a gyászmenet alkalmával a szekér előtt két leány viszi a vállán, míg a halottal rokon lányok és menyecskék a koporsóra hajtott fejükkal a szekéren ülve búsan énekelik:

Bradule, Bradule stb. stb. ennek hű (mű) fordítását lásd az erdélyi muzeum-egylet kiadványainak IV. kötetében 1887. Moldován Gergelynek a „Móczokról“ írt szép és tanulságos értekezésében.

Elindulásakor a küszöbötől háromszor térnek vissza a szobába, a sirig pedig kétszer állanak meg. Minden megállás alkalmával egy asszony kevés vizet önt ki egy uj kártyusból, vagy egy uj fazékból, és a koporsón keresztül ad egy-egy kalácsocskát (perecz forma) és egy-egy krajczárt valamelyik szegénynek. — A halott számára szintén visznek a sirhoz egy vizel telt fazakat, egy kalácsot és egy kis gyertyát, hogy legyen a más világon kenyere, vize és világossága.

Ponor vidékén az előkelőbbek temetkezése alkalmával, mihelyt bevégeződött a halott beszentelése. — *prohodul*, egy a halottal rokonságban lévő asszony, s a kinek tudomása van mindarról a mit ki kell osztani a halott kívánsága szerint, elsőbben valamelyik házbelinek, vagy szomszédnak egy tyukot ad a koporsón keresztül, azután a papnak egy tarisznyát, egy kenyér takarót (merindariță) egy *agrasă* vagy *colțoni*-nak nevezett kalácsot, egy gyertyát, vagy egy sing gyapju posztót, és egy pár ujjat *mănece*, vagy két sing fehér vásznat. — Hasonlóan a koporsón keresztül osztja ki a halott ruháit is, a házbeliek, szomszédok és szegények közt.

Ha a halott egyike volt a legelőkelőbbeknek, ugyancsak a koporsón keresztül osztatnak ki márkák, a pap, kántor rokonok és szomszédok közt. Mindenik növen szólítva elő a koporsón keresztül

egy gyergyút és *ogrăsa*-t kap, meghallván egyszermind azt is, hogy: »A halott hagyakozott, hogy te egy ünőt, bánánykát, méhet, tinót stb. kapj.«

A tometkezés után, az örökösök hat hétig *paust* hordanak — *cară paus*. Minden

áldott nap vizet hordanak egy kártyusban, vagy korsóban, olyan útakra helyezvén ol ezeket, a hol nincs viz, hogy így az erro fölé járó-kelek ilhassanak.

(—)

A ROMÁN NYELV TÁJSZÓLÁSAI.

A *dáco-román* tájszólás.

Azon jellemvonások, a melyek ezen tájszólást megkülönböztetik a többiektől, a következők:

Magánhangzók:

1. Az *ă* és *î* hangok már megkülönböznek: *pîne*, *pěr*.

2. A *ț*, *z*, *s*, *ș* által megelőzött *e* és *i* nem változtak át *ă* és *î* vá: *ține*, *zic*, *sir*, *seri*.

3. Egy mássalhangzó által megelőzött és egy palatális hang által követett *ea* és *ia*, *e* és *ie*-vé lettek: *lemne*, *pieptene*.

4. A hangsúlyozott *e* és *o*, midőn a következő szótagban egy *ă* vagy *é* fordul elő, *ea*, *oa*-ba diftongizálódtak: *soare-seară*.

5. A vég *u* megtartatik magánhangzók és két mássalhangzó után, ha ezeknek utolsóra liquid vagy vibrans (fogékony vagy rezgő): *ou*, *om*, *cal*, *acru* és *umbu*.

Mássalhangzók:

1. A magánhangzók közt levő *n* nincs *r* ré átváltoztatva: *tună*.

1: A meglágyított *n* és *l* eltűntek: *cuiu* *călcăiu*.

3. Az *i* és *ie* által követett *b*, *p*, *f*, *v*, *m* nem módosultak át: *bine*, *piept*, *fier*, *vine*, *miere*.

4. Az *i*, *e* által követett *c*, *g*, *c'*, *g'*-vé lettek: *nuci*, *fugi*:

Csoportok:

1. Az *au* dicrezist szenvedett: *aude* (a-u-de).

2. A *-li* articulus *-i*-re olvadt le: *oamenii*.

3. A *cl*, *gl* csoportok *ch*, *gl* csoportokká lettek: *chiem*, *ghiață*.

Tájszólási különféleségek.

Azon különös jellemvonásokon kívül, s melyek egy tájszólásnak saját arculatát képezik, ugyanazon tájszólás belsőjében találkozunk még helyi különféleségekkel is. Ezen vidéki szólás módok csak tájszólási árnyalatok, vagy tájszólási különféleségek.

A dakó-román tájszólások legjelentékenyebb különféleségei a következők:

I. Moldovában:

1. A *p*, *b*, *f*, *m* lábiálisok át vannak változtatva mint a maczedoniai tájszólásban: *chicior* (láb) *ghine* (jó és jól), *hiică*, *mă nier* (csodálkozom).

2. A *z* helyett *dz*: *dzic* (mondok).

3. A *j* helyett *gi*: *gios* (alant, lent).

4. Az *-or* suffixum helyett *-oriu*: *lucrătoriu* (dolgos, munkás).

5. Az *ea* helyett hangsúlyozott *é*: *făcé*, *mergém*.

J. Az *e* helyett *ă*: *topoară*.

7. A *c'* helyett egy *ș*-hez hasonló hang.

II Erdélyben két jelentékenyebb különféleséggel találkozunk:

a) A nyugati havasokban:

1. A magánhangzók közti *n* helyett *r*, mint az isztriai tájszólásban: *adure* (adune = gyűjtő), *ajur* (ajun = böjt).

2. A *de* helyett a *ghie* csoport: *ghie când* (de când = mióta).

6. *Hűtszeg vidékén*.

1. A meglágyított *n*: *bine*.
  2. A *gi* helyett *ji*: *jinere* (vő), *pără-jinită* (füvel benőtt).
  3. A *c'* helyett egy a moldovainaknál előforduló hang.
  4. A *te* helyett *chie*: *chie vede* (to vede = lát téged).
- III. *Havasalföldön* a Prahova és Buzămegegyében és az ordélyi Fogaras vidéken:
1. Az *f* helyett *h*: *hine* (fine = vég).
  2. A *v* helyett *gh*: *ghitili* (vitelo = a marhák).
  3. Az *e* helyett *i*: *casili* (a házak = citrele).
  4. Az *e* helyett *ă*: *dă* (de), *pă* (po).

A maczedó-román tájszólásnak legkiválóbb különféleségei a következők:

1. *Ohridában* találjuk a *nat* szót, *fiu*, gyermekjelentésben.

2. *Teszaliában* *sint* helyett *hiu* mondatik, míg a többi részekben *escu*-t halunk.

3. Az *se* csoport némely részekben nem módosult át, másokban pedig igen és *șt*-nek ejtetik ki.

4. *Maloviște*-ban az *i* által követett *v* nem ejtetik ki *g*-nek, mint közönségesen, hanem *gi*-nek: *glarmi* (vierme).

5. Közönségesen *omlu* artikuláltatik, *Maloviște*-ben *omul*.

Gh. Adamescu.

CREANGĂ I.

(Vége).

A mi őt illette, semmi módon sem akart falujától megválni; sokáig ellenkezett szüleinek akaratával, a mely ellenkezésnek okát egy művésziesen irt lapon adja elő: „Nagyon szerettem falunkat az ő kristálytisztá és szépen folyó patakjáról (osana), a melyben annyi századok óta busan visszatükröződik; a Cetatea Neamțului. Nagyon szerettem atyámat és anyámat, testvéreim és húgaim és a falubeli gyermekek, gyermekkori pajtásaimat, a kikkel vígan töltöttem a kemény téli napokat esiesonka és szánka mellett; míg a nyárnak szép ünnep napjain, dalolva és kurjongatva, összobarangoltuk az erdőket és völgyeket, a szikla hasadékokat, a vetéseket, a virágokkal behintett mezőket és a szép hegyeket, a melyek mögül mosolygott a hajnal, pajzán gyermekkoromban! Hasonlóan nagyon szerettem a fonókat, kalákákat, tánczokat, szóval az összes falusi mulatságokat, a melyekben a legnagyobb lelkesedéssel vettem részt! Ha kőből is lettél volna, hihetetlennek tartom, hogy szived nem érzett örömet akkor, midőn néha-néha éjnek idején, a humulești seripearu Mihályt alkalmad volt hallani, összejárva

legények kíséretében a falut és énekelve:

Frunză verde de cicoare
 Astă noapte pe răcoare
 Cânta o privighitoare
 Cu versul de fată mare:
 Și cânta cu glas duios
 'De picau frunzele jos,
 Și cânta cu glas subțire
 Pentru-a noastră despărțire:
 Și ofta și ciripea
 Inima de țî-o rupea¹⁾
 (Czikorjának zöld levele
 Az éjjeli hűvösségben
 Egy fülemile énekle:
 Nagy leánynak hangjával;
 És epedő hangon énekle,
 Hogy lehullának a levelek.
 És vékony hangon éneklé
 A mi válásunkat festve le;
 És óhajtott és esiripelt
 Szívzaggatóan.)

Nem volt mit tennie; a szülői akaratnak alá kellé magát vetnie, s iskolába ment.

Itt bevégeződik Creangának gyermek-kora és a Humulești-ből Iașiba való útá-

¹⁾ Amintiri, p. 117.

zás leírásával megemlékezései is, ezen a szív mélegségével megirt fénypontja életének.

Creangă egyszerűen és követelések nélkül írt. Vig, tréfás, néha maró, de mind a mellett jó szív. Mindezen tulajdonságokra rá akadunk irataiban. A szabad természetben növekedvén fel, ezt lelkének egész erejéből szerette, a mint ezt könnyen kivehető azon részekből, a melyekben megéneklí; de a mennyire szerette a természetet, épp annyira került a zajt.¹⁾ Némileg hasonlított Eminescu-hoz és lehet, éppen ebből magyarázható meg azon tartós barátság, mely e két más tekintetben nagyon különböző egyén közt létezett.

Creangă soha sem borus, szomorú, ajkain lebeg örökké a vigság és tréfa mosolya. Ha néha-néha egy szomorú gondolat lepi meg, azt elüzi s nem hagyja, hogy rajta erőt vegyen, vigságot szerző tárgyakra irányítja figyelmét, szóval mindig meg tudja szerezni magának a vig kedélyt.

Helylyel-közzel ráakadunk úgyszólván egy-egy pár szóban odavetett jellemzésre de oly hűen van ez leírva s eltalálva, hogy az ember maga előtt látja azon személyt, a kinek jelleméről szól! Például, midőn a Pipirigbeli nagy anyjáról: „És midőn nagyanyám észrevette kínos állapotomat, midőn egy általvetőben összezugorodva ültem, mint egy purdó, közel meg fulladt sirásában. Még nem láttam olyan asszonyt, a ki minden semmiségért sir, számon kívül szánakozó vala. Marha húst soha életében nem evett csak ez okból; midőn pedig vasárnaponkint ellátogatott az Isten házába, az összes temetőbeli halottakat elsiratta, lettek-légyen azok rokonok, vagy idegenek, szóval különbség nélkül.“

Ha meséi szépek, jöllehet nem egészen övéi, megemlékezései naivságtól és gyöngédségtől telvék, mégis Creangának főbb érdeme a román nyelvnek tökéletes birásában s annak mesteri kezelésében áll. — A nyelvnek előtte nincs semmi

titka; tésztához hasonló az az ő kezeiben a melyet tetszése szerint gyúr és alakít, arra kényszerítvén ez által, hogy könnyen fejezzen ki mindent, a mit érez és gondol; oly annyira, hogy azok, a kik személyesen ismerték Creangă-t bevallják, hogy műveit olvasván, mintegy előttük látják az író; én pedig azt, hiszem, hogy azok is a kik nem ismerték, eléggé ismerhetik elolvasván megemlékezéseit.

Es most a következő sorokban meg fogjuk kísérteni Creangă stílusának eredeti és jellemző részét kitűntetni.

Creangának nyelve három sajátosság által tűnik fel és e három szempontból fogjuk mi is tekinteni, nevezetesen: a lexicalis elemnek, a syntaktikai elemnek és az alakzatos kifejezések szempontjából

Általános megjegyzésképpen megemlítjük, hogy Creangă J. moldvai születésű lévén, nyelve tiszta moldvai; műveiben mindenütt találkozunk moldvai szavakkal és kifejezésekkel, mint: *să ve faceți moarte 'n păpușoiu* = leljétek halálotokat a törökbúza közt, nu-i cum se chitește = nem úgy van, a hogy gondoljuk; *blide aruncate 'n toate părțile* = szélylyel hányt *talak*, ne au, *chefăluit* și noi a *leacă* = mi is becsiptünk egy kissé, *sugnești* mei omle = tréfálkozol te ember, *neputend eși din glod* = nem tudván kímászni a kátyuból, *degeaba mai bate apa 'n chină* = hiában üti a vizet a *ványolóban* (üres szalmát csépelni) és sok más ilyenfélével.

A fő dolog Creangánál az, hogy a szavaknak egész halmazával rendelkezik. Saját maga szótárával bír, s alig hiszem, hogy sokan olvasói közül nem kérdezték meg a paraszt néptől, mit jelent ez, vagy amaz szó. A szavaknak ezen gazdagsága kitűnik különösen akkor, midőn valaminek leírásáról, vagy enumeratió-ról (előszámlálásról) van szó. Így például az I. kötetnek 14-ik lapján erre a helyre akadunk: „*Incepură a scoate din lada |babei valuri de pânză a-'și da ghion tuna alteia și a vorbi despre stêrlici, toiag năsălic, poduri, parava din mâna mortului, despre strigoi și căte alte năs draconii înfloră*

¹⁾ Nem akart egyszer sem a színházba menni

toare!“ (Az öreg banyának ladájából kezdtek kiszedgetni a vég vásznakát bökdősvén egyik a másikat és elkezdtek beszélni a halál petytyeokról, a kalácsformúra font viaszgyertyáról, koporsóról, hidakról, a halottnak kezében levő pénzről, a siron keresztül átadott tyukról, vagy juh-ról, kisórtetekről és sok más vérfagyasztó képtelenségekről.) Jelmezőbb ezen frázis (I. k. 33. l.) „Dar plug, grapă, tolcagă, sanie, ear, tinjulă, cirece, coasă, hreapcă, țepoiu, dar, niei că să aflau la casa accestui om nesocotit.“ (De ekéről, boronáról, taligáról, szánról, szekérről, tőzsláról, kaszáról, nyársról, gereblyéről, s számos más dologról, melyek egy földművelő gazdának nélkülözhetetlenek, szó sem volt ezen gondatlan ember házánál.) Vagy, mint az I. kötetnek 112 lapján mondja: „jupin Strul din Tîrgul Neamțului, era negustor de băcan, iruri, ghileală, peatră vinată, peatra sulimanului sau piatră bună pentru făcut alifie de obraz, salcie, fumuri și alte onbouri.“ (A Tîrgul Neamțului-ból való Strul zsupán, tőzsáros vala irok, arczfestékek, hajkenőcsök, kék. kő, festékkő, vagy arczra való tapasz előállítására szolgáló kő, füzeeske, füstök és más mérgek.)

Végre Megemlékezéseiben (Amintiri) a 18 lapon a legjelmezőbb helyet találjuk: „Fară gazda (e vorba de un ciobotar), robotind zi și noape, să proslăvea pe cuptor între sanuri, calupuri, astragaciu, bedreag, dichieiu, și alte custuri tăioase, mușchea, piedecă, hască, și elin, ace, sule, clește, pilad, cioacan, ghinț, piele, ață, hîrbul cu calaică cloiu și tot ce trebuie unui ciobotar.“

Majdnem így áll a dolog a ezimeket — epitetonokat illetőleg is, akkor, midőn valamit oly módon akar leírni, hogy azt mindegy lássuk és tapogassuk. Egy pár ökröt írván le mondja: „Fratele cel sărac — sărac să fie de păcate — tot avea și el o păreche de boi, dar coala: porumbi la pâr, tineri, nalți la trup, țapoși la carne, amendoii codalbi, țiuțați în frunte, ciolănoși și grași, cum sunt mai buni de înjugat la ear, de ieșit cu dinșii în lume și de făcut treabă.“ (Amaz szegény testvér-

nek — szegény legyen a vétkekben, — vala neki is egy pár ökro még pedig: szürke szőrűek, fiatalok, magasak, hegyes szarvuak, mind a kettőnek furka fehér szőrrel elegy, jel a homlokukon, vastag lábúak és kövérek, a mint legjobbak megigázni és a világban volők keresni.)

A loxicális részről áttérve a szintaktikai részre, itt Creangă-nak jelentősége még nagyobb.

A legtisztább s minden solecismustól és idegen elemektől ment szintaksist nála találjuk meg.

E tekintetben Creangă csak a 17-ik században élt legnagyobb nyelvmesterrel Neculce J. krónikással lehet összemérni. Közülök egyike sem volt a legkövetőbbé sem befolyásolva valamelyik idegen nyelv által, ők tisztán románul gondolkodtak és irtak.

Creanga szintaksisának jellemző részeinek megvizsgálása aprólékosságokra vezetne, a melyek nem éppen lennének vonzók. Azért arra fogok szoritkozni, hogy csak egy néhány konstrukcióját említsem meg, a melyeket Creangă előszertettel szokott használni. Így a tagadásnak használata igenlés helyett, de a melyet éppen azért használ, hogy az igenlésnek erőt adjon, ezen esetben a mondat fölkiáltó alakú és az *unde* (hol) adverbiummal kezdi: „Eș hol nem láttok hozzá az evéshez és iváshoz, együtt vigadván = și unde nu s'au asternut pe mănecate și pe beute, veselindu-se înpreună. — Vagy a tagadószócskának a kérdő szócskával való együtt használása, az egyszerű kérdés helyett, egy igenlő felelet előteremtése kedvéért: „Prietine, zise Danilă, nu mi-i da capra aceea, să-ți dau carul ista?“ = (Barátom, mondá Dániel, nem adod nekem azon keeskét, hogy én ezt a szekeret adjam?)

Egy másik jellemző vonást, a szintaktikai tekinteteken kívül a concretisaczióra való törekvése, a melylyel más-különben találkozni fogunk a képes kifejezésekben is. Ezen törekvésnek mintegy eredménye a főnévi mellékeveknek nagyon gyakori alkalmazása, sőt szokszor a somleges nemű párticzi-

pinmoknak használata, az elvont főnevek helyett; erre például szolgálhat a fentidézett mondat is: „s'au așternut pe mâncate și beute = és hozzáláttak az evéshez és iváshoz; vagy „cu mare greu hartre carul intr'o parte“ = nagy nehezen tudja megfaroltatni a szekeret, és még sok más ehhez hasonló példák.

Térjünk át most a képies kifejezésekre. Mielőtt azonban ezekről szólanánk egy igen fontos pont merül fel, melyet nem szabad tekinteten kívül hagyni.

Joggal állították némelyek, hogy Creangă I. a román nemzet synthesise, mert valóban nála az egész románságnak tulajdonságaival találkozunk. Egy részről a nép fantasiájának, képzelődésének élénk teremtményei, másrészt az öreges bölcsesség, mely évek és századok szomorú tapasztalatainak eredménye, mindezek összpontosulnak Creangă-nál, és az általunk érintendő pont éppen ezen a népnek számos közmondásaiban megjegecsedett bölcsessége és okossága.

Creangă műveinek közel majdnem minden lapján találkozunk e kifejezéssel: *vorba cea* (az és az a szólam), vagy *povestea cântecului* (a közmondásnak meseje), melyet mindig egy közmondás, de néha több egymásba fűzött is követ, azon hatást idézván elő, hogy egy bizonyos fokig az olvasó kedélyhangulatát lehüti. Más különben ezen közmondásoknak nagy kulturális jelentőségük van, ők visszatükröztetik teljesen a nép lelkületét és a nemzeti történelemből egész lapokat tömörítnek össze.

Vajjon ezen közmondás: „Și peatra prinde mușchiu, dacă șede mult intru'n loc.“ = „Még a kő is megmohosodik, ha soká vesztegel egy helyt,“ nem elég hüen festile a román nemzet egy helyben való állandóságát és megmaradását? Annyi kin és szervedés után, a melyeket kiállott, jól van lakva velök és szeretné, hogy „nici pe dracul să nu-l vadă, nici cruce să-și facă.“ = „az ördögöt se lássa, de még keresztet se vessen;“ máskor pedig lehangoznak tetszik, és azt akarja, hogy senkivel se legyen semmi köze = „nici in clin nici in mânca,“ mert ha módja

volna igazságot keresni, akkor tudja, hogy „până la D-zeu, sfinții îi iau sufletul; cu nevoia e deprins, s'e dă lesne după împrejurări, și singur zice, ce, dacă nu sunt ochi negri, săruți și ochi albaștri“, = „az Istenig, a szentek elveszik lelküket; a nyomorusággal meg van szokva és könnyen alkalmazkodik a körülményekhez, és ő maga mondja, mit, fekete szemek hiányában, megcsókoljuk a két is.“

Csak néhányat idéztünk a számos közmondásokból, melyeket Creangă nagyon jól ismervén, a körülményeknek megfelelőleg kellő helyen alkalmazott.

Hátra van még, hogy egy pár szót szóljunk a képes kifejezésekről is, a melyek a népnyelvben oly nagy szerepet játszanak.

Ismert dolog az, hogy egy nép annál több képes kifejezéssel bír, és hogy ezen kifejezések a legelvontabb eszmét a legésszerűbben képviselik, mennél alantabb fokán áll az a műveltségnek. Valóban a legmerészebb és legpajzánabb metaforákat és metorismákat, stb., az indiai tribusoknál, az afrikai és oceániai bárbar népeknél találjuk. Mennél fölebb haladunk a műveltség lajtorjáján, annál inkább elmosódik a konkrét értelem, míg az európai irodalmi nyelvekben majdnem nyomát veszti, hátramaradván ugyszólva csak a rom, maga a szó tudniillik, a melyet mindenki használ, a nélkül, hogy rágondolna azon anyagi substratumra, a melyből kiindult.

A román népnyelv még nem jutott el ezen helyzetbe; ő még számos metaforával rendelkezik és a mennyire csak ésszerűek lehetnek, a mi éppen legszebb részöket teszik.

Nagyon természetes dolog tehát, hogy Creangă nyelvének is telve kell lennie ilyen kifejezésekkel. Azonban sajátos a következő tény:

Ispirescu is irt meséket népnyelven, ő is használta a metaforákat; míg azonban nála a metaforáknak célja a stilus diszitése, addig Creangă-nál azok természetesek, minden irodalmi igény nélkül.